

ΤΟ ΦΑΝΑΡΙ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΣΧΟΛΗ

Υπό τοῦ κ. ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΜ. ΚΟΜΝΗΝΟΥ

Δύο ἀπὸ τὶς διασημότερες πύλες τοῦ παραλίου τείχους τοῦ Κερατίου ἦταν ἡ πύλη τοῦ Φαναρίου (τουρκ. Φενέρ Καπουσοῦ) καὶ ἡ πύλη τοῦ Πετρίου (τουρκ. Πετρι Καπού).

Μόνο ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς πύλες τὸ τεῖχος — ὅσο σώζεται — εἶναι διπλὸ καὶ δὲν ἔχει πύργους.

Κατὰ τὸν Σκαρλάτον Βυζάντιον τὸ ἕνα του τμήμα, πρὸς τὴν παραλία, ὀνομαζόταν Στρέβιλος. Τὸ ἄλλο, ποῦ σχηματίζει ἕνα τόξο σὲ βάθος 65 μ. περίπου πάνω στὴ βορεινὴ πλαγιά τοῦ πέμπτου λόφου, ὀνομαζόταν Κλιτύς. Τὰ δύο μαζὶ σχημάτιζαν τὸ λεγόμενο μετὰ τὴν Ἄλωση Κάστρον Πετρίου ἢ Πετρίων. Μιὰ πύλη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ξηρᾶς, ἡ πύλη τοῦ Διπλοφαναρίου, ἔβανε τὸ διπλὸ αὐτὸ τεῖχος μετὰ τὴν συνοικία τῶν Κυνηγῶν. Μέσα στὸν περίβολό του θρίσκονται σήμερα ὁ ναὸς καὶ τὰ ἄλλα οἰκοδομήματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Καὶ ἡ συνοικία ποῦ ἀπλώνεται γύρω ἀπ' αὐτό, τὸ βορειοανατολικὸ δηλαδὴ τμήμα τῆς ΙΔ' ρεγεῶνος, ἀπὸ τὸ Μπαλατά, πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ, ὡς τὴν Πύλη τοῦ Πετρίου, πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, εἶναι τὸ περίφημο Φανάρι, ποῦ ἡ ὀνομασία του, κατὰ μιὰ περιέργη ἐκδοχὴ τοῦ P. Gilles, ὀφείλεται στὸ γεγονός, ὅτι τὸ δεύτερο τεῖχος του χτίστηκε σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς πολιορκίαις τῆς Πόλης βιαστικά, μέσα σὲ μιὰ νύχτα, καὶ κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῶν φαναρίων.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' ἕως τὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνα τὴ συνοικία αὐτὴ τὴν κατοικοῦσαν ἀποκλειστικὰ Ἕλληνες καὶ ἦταν ἡ πλουσιότερη τῆς Πόλης. Ἦταν ἡ μόνη συνοικία ποῦ ἀκόμη καὶ οἱ φλόγες ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς φωτιὲς τῆς Πόλης τὴν ἐσέβονταν, γλείφοντας ἀνίσχυρες τὰ λιθόκτιστα στέρεα σπίτια τῆς.

Ἀπὸ τὸ 1601 τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον εἶχε ἐγκατασταθῆ στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Φαναρίου. Καὶ ἀπὸ τότε εἶχαν μαζευτῆ ἐδῶ οἱ «γέροντες» ἀρχιερεῖς, ποῦ τὰ κονάκια τους ἔγιναν, ὅπως ἦταν φυσικό, κέντρα ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς.

Λίγο ἀργότερα ἐπιφανεῖς οἰκογένειαι τοῦ ὑποδουλωμένου Γένους ἔχτισαν ἐδῶ τὰ περίφημα ἀρχοντικά τους, ποῦ εἶχαν μᾶλλον ἀπέριττη ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση, ἀλλὰ ἦταν πολυτελέστατα ἀπὸ μέσα. Τὸ Φανάρι ἔγινε ἔτσι ὄχι μονάχα ἐκκλησιαστικὸ ἀλλὰ καὶ πολιτικὸ κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ Φαναριῶτες ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἐπιφανῶν γενιῶν τοῦ Βυζαντίου, ὅσων εἶχαν ἀπομείνει ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἄλω-

ση στην Πόλη, και δσων είχαν σιγά-σιγά συγκεντρωθῆ ὕστερα ἀπὸ αὐτὴν ἀπὸ τις ἐπαρχίες τῆς ἄλλοτε Αὐτοκρατορίας. Ἀμέσως μετὰ τὴν Ἑλωση πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν χρησιμοποιηθῆ καὶ διακριθῆ στὴ διαχείριση τῶν ἐξωτερικῶν κυρίως ὑποθέσεων τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους ὡς «γιαζιτζήδες» (γραμματικοί), ὅπως ὁ γραμματέας τοῦ Μωάμεθ Ἰμδριος ἱστορικός τῆς Ἀλώσεως Μιχαὴλ Κριτόβουλος. Ἔτσι ἡ κρατικὴ ἀλληλογραφία καὶ τὰ κείμενα τῶν συνθηκῶν ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γραμμένα ἑλληνικά.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς γραμματικούς μεγάλη δύναμη ἀνέκαθεν ἀποκτοῦσαν καὶ οἱ ἄρχοντες — οἱ «δφφικιάλοι» — ποὺ κατεῖχαν τὰ διάφορα ἀξιώματα τῆς Πατριαρχικῆς Αὐλῆς, τοῦ Μεγάλου Ρήτορος, τοῦ Μεγάλου Σκευοφύλακος, καὶ ἰδίως τὸ ἀνώτατο ἀξίωμα τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου, ποὺ δινόταν στίς εὐγενεῖς βυζαντινὲς οἰκογένειες τῶν Παλαιολόγων, Καντακουζηνῶν, Ἀσανῶν καὶ Ραλλῶν, καὶ ποὺ ἔφερνε τὸν ἀτοχὸ του σὲ ἀμεση σχέση μὲ τὴν «Πόρτα», τὴν τουρκικὴ Ὑψηλὴ Πύλη.

Κοντὰ σ' αὐτοὺς ἰσχυροὶ ἄρχοντες — «τσελεμπήδες» — εἶχαν ἐπίσης γίνεαι οἱ μεγαλέμποροι, καὶ πρὸ πάντων οἱ περίφημοι γουναράδες, ποὺ προμήθευαν στοὺς προύχοντες — Ἕλληνες καὶ Τούρκους — τίς ἀπαραίτητες ἀρχοντικὲς σαμουρόγουνες καὶ τὰ σαμουροκαλπάκια τους.

Ὅλοι αὐτοὶ εἶχαν μαζευτῆ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνα στὸ Φανάρι, καὶ, μὲ τὴν οἰκονομικὴ τους ὑπεροχὴ ἢ μὲ τὴ δύναμη ποὺ εἶχαν στὴν τουρκικὴ κυβέρνηση, ἀσκοῦσαν μεγάλη ἐπιρροὴ στὰ πράγματα τοῦ Πατριαρχείου.

Ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα οἱ Τούρκοι, ἀνίκανοὶ τότε νὰ διεξαγάγουν διππραγματεύσεις μὲ τοὺς ξένους, χρησιμοποίησαν ἐπίσης γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ τὴ γλωσσομάθεια, τὰ πνευματικὰ χαρίσματα καὶ τὴν ἐξαίρετη δραστηριότητα τῶν ἐπιφανῶν Ἑλλήνων τοῦ Φαναρίου, καὶ δημιούργησαν γι' αὐτοὺς τὰ ἀξιώματα τῶν «Δραγομάνων», τοῦ Διερμηνέα δηλαδὴ τοῦ Στόλου καὶ τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα («Δραγομάνου τῆς Πόρτας».) ποὺ ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἐκεῖνο τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ὁ πρῶτος Μεγάλος Διερμηνέας Παναγιωτάκης Νικουσίος, ποὺ εἶχε χρηματίσει καὶ διερμηνέας τῆς Αὐστριακῆς Πρεσβείας, ἔγινε ὀνομαστός γιὰ τὴν ἐξοχὴ διπλωματικὴ του δραστηριότητα καὶ γιὰ τὴν ἀφθαστὴ θεολογικὴ του δεινότητα.

Ἀπὸ τοὺς διαδόχους του ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἦταν γιαντρός καὶ φιλόλογος, σπουδασμένος, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροὶ Φαναριῶτες, στὴν Ἰταλία. Ἡ διπλωματικὴ του ἰδιοφυΐα τὸν ἀνέδειξε πατέρα τῆς συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτς, ὁ Λεοπόλδος Α' τῆς Γερμανίας τὸν ἐτίμησε μὲ τὸν τίτλο τοῦ πρίγκιπα, καὶ ὁ σουλτάνος τὸν ὠνόμασε «ἐξ ἀπορρήτων», τοῦ ἔδωσε δηλαδὴ τὸ δικαίωμα νὰ παρακολουθῆ τίς συζητήσεις τῶν συμβουλίων, ποὺ γίνονταν μὲ τὴν προεδρία του.

Ὁ ἕνας ὕστερ' ἀπὸ τὸν ἄλλον οἱ ἄρχοντες τοῦ Φαναρίου ἐλάμπρυναν ὄλο καὶ περισσότερο τὰ ἀξιώματα ποὺ κατεῖχαν. Ἐπὶ ἕνα τουλάχιστον αἰῶνα ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ ποὺ εἶχαν ἀποκτήσει ἦταν τόση, ὥστε νὰ παίζουσαν στὰ δάχτυλά τοὺς ἀξιωματούχους τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς καὶ νὰ διευθύνουσαν ἀπὸ τὰ παρασκήνια τίς τύχες τῆς Τουρκίας.

Ἀπὸ τίς ἀρχὲς τοῦ ΙΗ' αἰῶνα, δταν παραχωρήθηκε πολιτικὴ αὐτονομία στίς παραδουνάδιες Ἡγεμονίες, στοὺς Φαναριῶτες ἐπίσης ἐμπιστεύθηκε ἡ Ὄθω-

μανική Αυτοκρατορία τὸ ἀξίωμα τῶν Ἡγεμόνων («δοσποδάρων») Μολδαβίας καὶ Βλαχίας.

Πρῶτος ἀπ' αὐτοὺς διωρίσθηκε ὁ γιὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Νικόλαος Μυροκορδάτος στὰ 1710. Μιὰ σειρὰ ἀπὸ εἴκοσι ἐπτὰ ἡγεμόνες τὸν διαδέχθηκε ὡς τὰ 1821. Τὸ διορισμὸς τους τὸν ἀκολουθοῦσαν μεγαλοπρεπεῖς καὶ πολυήμερες τελετές. Στὴν Πύλη, γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη, ἄφηναν εἰδικὸ ἀντιπρόσωπο («Καποὺ Κεχαγιά»). Καὶ στὴν ἔδρα τους ἐπαιρναν μαζί τους ἕνα πλήθος Ἑλληνες, ποὺ σχημάτιζαν κατὰ τὸ πρότυπο τῆς μοσχοβίτικης αὐλῆς, μιὰ πολυώνυμη θεραπεία ἀπὸ «Βορνίκους», «Ποστελνίκους», καὶ ἄλλους ὑποδεέστερους ἄρχοντες.

Ἔτσι ἐπλήθυναν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ φαναριώτικοι οἴκοι, ἀλλὰ ἔτσι μεγάλωσε καὶ ἡ διαμάχη ἀνάμεσά τους γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν ἀξιωματίων, ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸ ὡς τὸ μικρότερο τῆς αὐλῆς τοῦ Πατριαρχείου ἢ τῶν Ἡγεμονιῶν.

Ἡ ἀναμφισβήτητη φιλαρχία καὶ ἡ ἀλαζονεία τῶν Φαναριωτῶν ἔδωκε πολλὴ τροφὴ στὴ δυσφημιστικὴ ἐκστρατεία, ποὺ σήκωναν ἐναντίον τους οἱ ἐχθροὶ τους, προπάντων οἱ καθολικοὶ Εὐρωπαῖοι. Πολὺ φυσικὸ, ἀφοῦ ἡ ἐθνικὴ δραστηριότητα τῶν Φαναριωτῶν ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ συμφέροντα τῶν ξένων στὴν Τουρκία καὶ τοὺς ἔκανε μισητούς. Ἀλλὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1821, ὅπου ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς Φαναριώτες μετὰ τὴν Ἐπανάσταση, ἔγιναν μὲ πολλὴ ἀντιπάθεια δεκτοί. Ἡ μόρφωση, τὸ ἦθος, καὶ ἡ λεπτότητα τῶν τρόπων ποὺ τοὺς διέκρινε, προκάλεσαν τὸ φθόνον καὶ τὴν ἀντίδραση τῆς ἀκαλλίεργητης κοινωνίας τῶν ἀπελευθερωμένων ἐπαρχιῶν, καὶ χρειάστηκε νὰ περάσουν πολλὲς δεκαετίες, γιὰ νὰ μπορέσει ἡ φήμη τους ν' ἀποκατασταθῇ.

«Ἐδῶ, περὶ τὴν τοῦ Φαναρίου πύλην καὶ τὸ Πατριαρχεῖον», ἔγραφε στὰ μέσα ἀκόμη τοῦ περασμένου αἰῶνα ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος, «συνωκίσθησαν, ἀπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν πρώτων μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων, οἱ λογιώτεροι, ἱκανώτεροι καὶ ἐπισημότεροι τῶν Γραικῶν, ὧν οἱ πλείους ἦσαν καὶ Κληρικοὶ τῆς ἐπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν διὰ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ὑπεροχὴν διεδέχθη, ἐπὶ τῶν Νικουσίων καὶ τῶν Μυροκορδάτων, ἡ εἰς τὰ πολιτικὰ τῆς Τουρκικῆς αυτοκρατορίας πράγματτα, καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἱκανότης, προωρισμένη, νὰ διαπρέπη πάντοτε καὶ παντοῦ, ἔφθασε δι' αὐτῶν νὰ ἀνυψωθῇ καὶ εἰς ἡγεμονιῶν θρόνους, καὶ νὰ διευθύνῃ ἐπὶ δύο αἰῶνας τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους πολιτικὴν, καὶ οὗτοι εἶναι οἱ Φαναριώται. Ἀλλ' εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο φαντάζομαι ὅτι βλέπω τινὰς τῶν σφόδρα πατριωτῶν συστέλλοντας τὰς δφρῦς, καὶ ἐτοιμαζομένους νὰ ἀνακυκῆρωσιν ὅλον τοῦ συκοφάντου Τζαλῶνῃ τὸν δόρυρον! Ὑπομονή, Κύριοι! γράφω νεκρολογίαν (ἀλήμων ὦ!) καὶ ἐνώπιον τάφων τὰ πάθη σιγῶσιν. Οἱ Φαναριώται ἐξέλιπον πρὸ πολλοῦ ἤδη, προσενεχθέντες ὡς πρῶτα θύματα εἰς τὸ βωμὸν τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, καὶ οἱ ἐπιζήσαντες (ἐὰν ἐπέζησέ τις εἰς τὰ δεινὰ ἐκεῖνα!) εἶναι ἤδη ἰσοπολιταί, πᾶν ἄλλο παρὰ ἐπίφοδοι· ἀλλ' ἡ Ἱστορία ζῆ, δὲν ἀποθνήσκει· καὶ αὕτη κατέγραψεν ἤδη εἰς τὰς σελίδας της, ὡς τιμήσαντας καὶ λαμπρύναντας τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα, ὡς σώσαντας ἐκ τοῦ γενικοῦ ναυαγίου τὸ ἔθνος καὶ τὴν παιδείαν του, τοὺς Μυροκορδάτους, τοὺς Μουρούζας, τοὺς Ὑψηλάντας, τοὺς Καρατζάδας, τοὺς Σούτσους, τοὺς Καλλιμάχας, καὶ τὰς σελίδας αὐτὰς καμ-

μία φωνασμία δὲν θέλει ποτὲ ἀμυρώση... Σύγγνωτε, σκιαὶ μακάριαι, ἐὰν φωνὴ ἀδρανῆς ὑψοῦται, οὐχὶ πρὸς ἀπολογίαν ὑμῶν καὶ τῶν καθ' ὑμᾶς· ἀπολογίας ὑμεῖς, δὲν ἔχετε ἀνάγκη, ἀπολογίαν ἔχοντες δλόκληρον ὑμῶν τὸν βίον, ἐπισφραγισθέντα διὰ μαρτυρικοῦ θανάτου· ἀλλ' ἀποτροπιαζομένη τὸ δνειδος, τὸ ποῖον οἱ ξένοι πιθκνὸν νὰ προστρέψωσι κατὰ τῶν συμπολιτῶν ὑμῶν, ὡς ἀγνωμονούτων. Μακαρία αἰωνίως ὑμῶν ἡ μνήμη, καὶ μακαρία ἡ πάτριος ὑμῶν γῆ, αὐτὴ ἡ τοῦ Φαναρίου!)

Οἱ Φαναριῶτες ἦταν γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα οἱ μοναδικοὶ φορεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος μέσα στὴν πνευματικὴ νύχτα τῆς δουλείας. Στους Τούρκους εἶχαν ἐπιβληθῆ με τὴν πολυμάθειά τους καὶ με μιὰ τουρκομάθεια, ποὺ ζεπερνοῦσε τὴν τουρκομάθεια τῶν σοφώτερων Τούρκων· στους Εὐρωπαίους με τὴν περσιμιώδη εὐστροφία τους, με τὴν ὑψηλὴ μόρφωσή τους καὶ με μιὰ τέλεια γνώση τῶν τουρκικῶν πραγμάτων.

Μπόρεσαν ἔτσι σὲ πολλὰ νὰ ὠφελήσουν τὸ Γένος καὶ τὴν Ἐκκλησία του, νὰ ἀποτρέψουν ὀμκδικὲς κατκαστροφές, νὰ ὑποστηρίξουν τὴν παιδεία καὶ τὸν ἐθνικὸ πλοῦτο. Στὸ πρόσωπό τους ἡ Ἐκκλησία εὕρισκε γενναίους χορηγοὺς καὶ εὐεργέτες. Ναοὶ καὶ μοναστήρια καὶ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα ἰδρύθηκαν με δική τους πρωτοβουλία σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ πολιτικὴ τους στὴ Μολδοβλαχία ἐτίμησε τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ: Τὸ νομοθετικὸ τους ἔργο ἄφησε ἐποχὴ γιὰ τὸ προοδευτικὸ καὶ μεταρρυθμιστικὸ του πνευμκ. Οἱ ἰθαγενεῖς γεωργοὶ ἐλευθερώθηκαν ἀπὸ τὴ δουλεία τῶν μεγαλοκτηματιῶν· τὸ ἐθνικὸ φρόνημα καὶ ἡ ἐθνικὴ γλώσσα τῶν Μολδοβλάχων ἀναπτύχθηκαν· στὴ γλώσσα αὐτὴ μεταφράσθηκαν οἱ Γραφές· λαϊκὰ καὶ ἀνώτερα ἑλληνικὰ σχολεῖα ἰδρύθηκαν. Στὴν αὐτὴ τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων εὕρισκαν προστασία τὰ γράμματα καὶ οἱ τέχνες. Κοντὰ τους ἔζησαν κ' ἔδρασαν ὁ Ρήγας Φεραῖος, ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ Ἰωάννης Βηλαράς.

Οἱ ἡγεμονίες στὰ χρόνια τους εἶχαν γίνει σπουδαῖο πνευματικὸ κέντρο, μεγάλη καὶ ἰσχυρὴ ἀποικία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀληθινὴ Ρωμανία. Ἐκεῖ ὁ Φαναριῶτης Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, συνεργαζόμενος με τὸν ἡγεμόνα Μιχαὴλ Σουτζον, ἄρχισε τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση στὶς 22 Φεβρουαρίου 1821.

Ἵστερ' ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση ἐλάχιστοι ἐπιφανεῖς Φαναριῶτες, ὅπως οἱ Μαυρογένηδες καὶ οἱ Καρχηθεοδωρῆδες, ἀπόμειναν στὸν τόπο τους. Ἀλλὰ καὶ τότε, καὶ ὡς τὸ τέλος τοῦ 10' αἰώνα, δὲν ἔπαυσαν οἱ Τούρκοι νὰ τοὺς θεωροῦν πολῖτιμοι καὶ νὰ τοὺς κάνουν ὑπουργοὺς, πρεσβευτές, καί, ἀπαραιτήτως, ἡγεμόνες τῆς Σιάμου.

Σήμερα, Ἵστερ' ἀπὸ τὸ 1922, ἔχασε τὸ Φανάρι τὸν καθαρῶς ἑλληνικὸ χαρακτήρα του. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας κατοίκους του ἔφυγαν στὸ Πέριον. Ἄλλοι, Τούρκοι αὐτοί, ἦρθαν στὴ θέση τους. Πέρασε γιὰ πάντα ἡ ἐποχὴ, ποὺ οἱ πολῖτισες μητέρες τραγουδοῦσαν :

Ἔχω γιό, ἔχω καμάρι,
παίρνω νύφη ἀπ' τὸ Φανάρι!

Φυσικὰ καὶ οἱ δρόμοι του καὶ τὰ σπέρτια του πολὺ λίγη σχέση ἔχουν πιά με-

δ,τι ήταν ακόμη έδω και εκατό χρόνια. Ο Th. Gautier, που ταξίδεψε γύρω στα 1850 στην Πόλη, δέν είχε βρει την εποχή εκείνη άλλα λιθοκτιστα οικοδομήματα μέσα στην πρωτεύουσα του σουλτάνου παρά μόνο τὰ τζαμιά, τὰ τείχη, τὶς κρήνες, και τὰ ἑλληνικά σπίτια τοῦ Φαναρίου, γεροχτισμένα ἄρχοντικά με χοντροὺς τοίχους, που θύμιζαν μικροὺς μεσαιωνικοὺς πύργους, με σιδερένια ἀλεξίσφαιρα παραθυρόφυλλα («παραθύρια σφαλίσματα») και με πελώρια κιγκλιδώματα («δρόφακτα») μπροστά ἀπὸ παράθυρα, στενά σὰν πολεμιστρες.

Τὰ σπίτια αὐτὰ ἦταν χτισμένα ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ἀρχιτέκτονες, που συνέχιζαν ὕστερ' ἀπὸ τὴν Ἄλωση τὴν βυζαντινὴ παράδοση, στὸν τύπο, που εἶχε διαμορφωθῆ γιὰ τὴν ἀστική κατοικία ἀπὸ τὸν Θ' αἰώνα. Δέν διέφεραν πάντως ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ σπίτια τοῦ ΙΓ' αἰώνα. Δέν εἶχαν περισσότερα ἀπὸ δύο ἕως τρία πατώματα· συχνὰ τὰ ὑψηλότερα πατώματα προεξείχαν ἀπὸ τὰ χαμηλότερα· ἄλλα εἶχαν «σουλάρια» (ἢ «ἐξωστάρια» ἢ «ἐξωπέταστα» ἢ «κρεμαστά») κλειστοὺς δηλαδὴ ἐξώστες· τὰ παράθυρα ἦταν με ἀψιδωτὰ τόξα ἢ ὀρθογώνια· οἱ στέγες, με δώματα ἢ κεραμοσκεπάστες, ἀκουμπούσαν σὲ γείσα («κοσμητὰς» ἢ «ριγλία» ἢ «στηθαία») ἀπὸ τρεῖς σειρὲς τούβλα, τοποθετημένα διαγωνίως· οἱ ἐσωτερικὲς θύρες ἦταν ξύλινες, πλούσια διακοσμημένες, συχνὰ ὅμως τὶς ἀντικαθιστοῦσαν με παραπετάσματα («δῆλα») ὅπως και πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση.

Ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΘ' αἰώνα σῴζονταν ὅλα σχεδὸν τὰ σπίτια τοῦ τύπου αὐτοῦ, και μάλιστα ἀρκετὰ χτισμένα πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση, ἀνάμεσα στ' ἄλλα τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Βαῦλου τῆς Βενετίας. Ἀλλὰ και σήμερα, στὴν παραλία, ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, πρὸς τὴν πλευρὰ ἰδίως τοῦ Μπαλατᾶ, ὑπάρχουν ἀκόμη ἐγκαταλειμμένα, ρημαγμένα, παραδομένα στὴ λήθη, μερικὰ τελευταῖα δείγματα ἀπὸ τ' ἀρχοντικά τῶν Φαναριωτῶν.

Μέσα στὴ χλιδὴ και τὸν πλοῦτο τῶν ἀρχοντοσπιτιῶν κτιῶν, που τὰ κυβερνοῦσαν οἱ εὐγενικὲς δόμνες και οἱ δομνίτσες — οἱ γυναῖκες κ' οἱ θυγατέρες — τῶν Φαναριωτῶν, κύλησε κ' ἐσθῆσε ἡ παραμυθένια ζωὴ αὐτῆς τῆς παράδοξης κι' ἀνεπανάληπτης Ἀριστοκρατίας. Τὰ σκέλεθρά τους, που βλέπει κανεὶς σήμερα, εἶναι δ,τι ἀκόμη ἀπομένει ἀπὸ τὸ μεταβυζαντινὸ ἐκεῖνο Βυζάντιο τοῦ ΙΖ' και ΙΗ' αἰώνα, ἀπὸ ἕνα κόσμο που δημιουργοῦσε τότε ἱστορία, και που τώρα ἔχει σπάσει πιὰ γιὰ πάντα ...

Ἀλλὰ τὸ Φανάρι δέν ἦταν μόνο ἡ κοιτίδα τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Γένους· ἦταν ἀκόμη τὰ χρόνια ἐκεῖνα τὸ μεγαλύτερο μορφωτικὸ κέντρο τῆς Ἀνατολῆς.

Στὴν πιὸ περίοπτη θέση τοῦ δικόρουφου πέμπτου λόφου — στὴ φαναριώτικη συνοικία τοῦ Μουχλίου — ἕνα ἐπιβλητικὸ πορφυρὸ οἰκοδόμημα βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, ὄρατὸ ἀπὸ ὅλα σχεδὸν τὰ σημεῖα τῆς Πόλης, συμβολίζει ὡς τὶς ἡμέρες μας τὴν ἀσδυση φλόγα τοῦ πνεύματος, που δέν ἔπαψε νὰ θερμαίνει, σὲ ὅλο τὸ μακραίωνα δίο του, τὸ Γένος· εἶναι ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή.

«Ἡ ἀποκρυστάλλωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ὡς “Γένους”», εἶπε κάποτε με πολλὴν εὐστοχία ὁ Παν. Κανελλόπουλος, «ὑπῆρξε τὸ θαυμασιώτερον δῆμα εἰς τὴν ἱστορίαν μας. Τοῦτο δὲ διότι ἡ ἔννοια τοῦ Γένους εἶναι εὐρυτέρα τῆς ἔννοιας τοῦ Ἔθνους. Ἡ ἔννοια τοῦ Ἔθνους διεμορφώθη ὀριστικῶς, θάσει κριτηρίων, κυρίως πολιτικῶν, κατὰ τὸν ΙΘ' αἰώνα. Τὸ “Γένος” εἶναι μορφὴ ζωῆς, ψυχικῆς και πνευ-

ματικῆς, πολὺ ἀνωτέρα, καὶ αὐτὴν τὴν ἰδιόζουσαν κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν ἀνωτέραν μορφήν ἱστορικῆς ζωῆς ἀπεκρυστάλλωσεν ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ μάλιστα — αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς τὸ δραματικῶς ὑπέροχον — κατὰ τὴν ὥραν τῆς πτώσεώς της, κατὰ τὴν ὥραν τῆς Ἀλώσεως. Ἡ συμβολικωτέρα ἔκφρασις αὐτῆς τῆς δημιουργικῆς συλλήψεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς Γένους, ἐσημειώθη μὲ τὴν Ἱδρυσιν τῆς «Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς» ...

»Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐχάρισεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν συνείδησιν τοῦ Ἑνιαίου «Γένους». Καὶ ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ διεμόρφωσε τὴν συνείδησιν αὐτὴν καὶ τὴν κατέστησε πνευματικὸν γεγονός».

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀδόκιμη ἡ ἀντίληψη, ποῦ θέλει τὴν ἱστορίαν τῆς Σχολῆς ν' ἀρχίζῃ μαζὶ μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Πόλεως.

Βέβαια, ἡ ἱστορία τῶν βυζαντινῶν διδακτηρίων δὲν εἶναι ἀκόμη μὲ κάθε ἀκρίβεια γνωστὴ. Ὅμως τὰ συμπεράσματα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν τοῦ L. Brehier φαίνεται νὰ μὴν ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Σύμφωνα μ' αὐτὰ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, συνεχίζοντας τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν παράδοση, ἱδρυσεν ἐστὶ 330, ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Φόρον τοῦ Κωνσταντίνου, ἀργότερα ἐπὶ τὸ ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου, μιὰν ἀνώτερη σχολήν, ὅπου διδάσκονταν ἡ φιλολογία, ἡ φιλοσοφία καὶ οἱ ἄλλες ἐπιστῆμες, ἐκτὸς τῆς θεολογίας. Αὕτη ἦταν ἡ «Βασιλικὴ Στοιὰ».

Ἐναν αἰῶνα ἀργότερα, ἐστὶ 425, ὁ Θεοδόσιος Β' ἀναδιωργάνωσε τὴν σχολὴν ἐκείνην καὶ τῆς ἔδωκε ἀκόμη μεγαλύτερη ἔκτασιν. Τὴν ἀποτελοῦσαν τότε 31 ἔδρες διδασκαλίας, ἀπὸ τίς ὅποιες οἱ 16 σὲ ἑλληνικὴ καὶ οἱ 15 σὲ λατινικὴ γλῶσσα. Στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείου, ἀρχῆς τοῦ Ζ' αἰῶνα, ἡ σχολὴ ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ὡς «Πανδιδακτῆριον», καὶ ἐπὶ τὸ τέλος τοῦ ἰδίου αἰῶνα ἡ διδασκαλία ἐπὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσα καταργεῖται.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων γιὰ τὴν ἀνώτερη παιδείαν ἔκανε τὸ Πανδιδακτῆριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀληθινὴ ἐστία Ἑλληνισμοῦ. Ἦταν ἡ τελευταία μεγάλη ἑλληνικὴ σχολὴ ποῦ ἱδρύθη ἐπὶ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ ἡ ἀξία τῶν διδασκάλων τῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τοὺς ἔκανε νὰ ἐξαφανισθοῦν ὅλες οἱ προγενέστερες, ἀκόμη καὶ ἐκείνη τῶν Ἀθηνῶν, ποῦ εἶχε ἐπιζῆσει ὡς τὸν Ε' μ.Χ. αἰῶνα.

Σύμφωνα μὲ μεταγενέστερες εἰκονόφιλες πηγές, ὁ εἰκονομάχος Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρὸς (717 - 749) ἔβαλε φωτιὰ καὶ ἀφάνισε τὸ «Οἰκουμένικον Πανδιδακτῆριον» μαζὶ μὲ τὴν βιβλιοθήκην του καὶ μὲ τοὺς διδασκάλους του. Κατὰ τίς πηγές αὐτές, ποῦ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Θ' καὶ Γ' αἰῶνα, τὸ Πανδιδακτῆριον βρισκόταν ἐπὶ τὸ Ὀκτάγωνον, κοντὰ ἐπὶ τὴν Βασιλικὴν Κινιστέρναν, ἐνῶ ἀπὸ πούθεν ἄλλου δὲν προκύπτει, ὅτι εἶχε ἐπὶ τὸ μεταξὺ μεταφερθῆ ἀπὸ τὸ Καπιτώλιον, ὅπου εἶχε ἀρχικὰ ἱδρυθῆ.

Οἱ πληροφορίες αὐτές εἶναι ἀσφαλῶς πλαστῆς· εἶναι ὁμοίως ἐξάλλου γεγονός, ὅτι ἡ παιδεία ἔπασχε κατὰ τὴν περίοδον τῶν εἰκονομαχιῶν, καὶ ὅτι τὸ Πανδιδακτῆριον χρειάσθη ν' ἀναδιοργανωθῆ ἐπὶ τὰ χρόνια τοῦ Βασιλέως Θεοφίλου (829 - 842) ἀπὸ τὸν περίφημον φιλόσοφον Λέοντα τὸν Μαθηματικόν.

Ἐπιπλέον ἀπὸ τὸ θάνατον τοῦ Θεοφίλου ὁ Λέων ἀπομακρύνθη ὡς εἰκονομάχος, ἀλλὰ ὁ Καῖσαρ Βάρδας τὸν ἀνακάλεσε· καὶ ἐστὶ 863 οἱ σπουδῆς ἐπὶ τὸ Πανδιδακτῆριον — ἐγκαταστημένον τότε ἐπὶ τὴν Μαγναύραν, μέσα ἐπὶ τὸν περίβολον τοῦ Ἱεροῦ

Παλατίου— πήραν μεγαλύτερη έκταση με την προσθήκη νέων ἐδρῶν γεωμετρίας, ἀστρονομίας, γραμματικῆς. Ἐκεῖ ἐδίδασκε καὶ ὁ κατόπιον Πατριάρχης Φώτιος, ὁ μεγαλύτερος σοφὸς καὶ διδάσκαλος τῆς ἐποχῆς του.

Ἄλλες μεταρρυθμίσεις ἔγιναν ἀπὸ τὸν Λέοντα ΣΤ' (886 - 912), ποὺ ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὶς σπουδὲς τοῦ Δικαίου, καὶ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Ζ' Πορφυρογέννητον (913 - 959), ποὺ ἔδωκε νέα ὄθηση στὴν ἐγκύκλιο μόρφωση μετὰ τὴν προσθήκη νέων ἐδρῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἱατρικῆς.

Ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἕως τὸ 1045 δὲν ὑπάρχουν εἰδήσεις σχετικὲς μετὰ τὴ λειτουργία τοῦ Πανδιδαστηρίου. Τὸ ἔτος 1045 ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος ὤρισε τὸν Ἰωάννην Εἰφιλῖνον ὡς «Νομοφύλακα» ἐπικεφαλῆς τῆς Νομικῆς Βιβλιοθήκης καὶ τῆς Νομικῆς Σχολῆς («Διδασκαλείου τῶν Νόμων») ποὺ ἐγκαταστάθηκε στὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων. Συγχρόνως ὤρισε τὸν Μιχαὴλ Ψελλὸν ὡς «Ἰπάτου τῶν φιλοσόφων» ἐπικεφαλῆς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ποὺ εἶχε ἔδρες γραμματικῆς, ρητορικῆς, κοσμογραφίας, γεωμετρίας, θεωρίας τῆς μουσικῆς, διαλεκτικῆς, ψυχολογίας, λογικῆς, ἀστρολογίας.

Ἀργότερα ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς (1081 - 1118) ἱδρύσει ἕνα «Ὁρφανοτροφεῖον», ὅπου ἐδίδασκαν τὰ στοιχειώδη ἐγκύκλια μαθήματα, καί, τὸ σπουδαιότερο, ἔδωκε στὴν Ἐκκλησίαν τὸ δικαίωμα τῆς ἐπίστασιος τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1143 - 1180) τὰ ἀξιώματα τοῦ Νομοφύλακος καὶ τοῦ Ἰπάτου τῶν Φιλοσόφων τὰ ἔπαιρναν διάκονοι τῆς Ἁγίας Σοφίας, καὶ στὴ σπουδὴ τῆς Ἁγίας Γραφῆς δόθηκε μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ τὴ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καθαρῶς ἀριστοτελικὴ καὶ οἱ πλατωνικὲς ἰδέες εἶχαν ἀποκλεισθῆ.

Τὸ καθεστῶς αὐτὸ διατηρήθηκε ὡς τὰ 1204, ὅταν ἡ Πόλις ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Φράγκων. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐπανίδρυσε τὸ Ὁρφανοτροφεῖον τοῦ Ἀλεξίου, καὶ ὠνόμασε καθηγητὴν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τὸν Μέγαν Λογοθέτην Γεώργιον Ἀκροπολίτην, ποὺ εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὴν ἀνώτερη παιδείαν.

Στὰ χρόνια τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282 - 1328), μετὰ τὴν κακοδαιμονίαν τοῦ Κράτους, ἡ παιδεία παίρνει μιὰν ἀνάπτυξη ἀληθινὰ μοναδική. Στὸ βασιλικὸν σχολεῖον — «Μουσεῖον» τὸ λένε τώρα — διδάσκεται πάλι ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία, ὅπως ἀργότερα τὴν ἐδίδασκε καὶ ὁ Πλήθων στὸ Μυστρά. Ἐκεῖ, μετὰ τὸν Θεόδωρον Μετοχίτην, τὸν Μάξιμον Πλανοῦδην, τὸν Νικηφόρον Γρηγοράν, γεννιέται ὁ βυζαντινὸς οὐμανισμὸς, ποὺ ἔφερε τὴν Ἀναγέννηση στὴν Εὐρώπη.

Ποῦ ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐγκαταστημένο τὸ «Μουσεῖον» δὲν εἶναι γνωστό. Ἴσως ἡ κάθε σχολὴ του νὰ ἦταν ἐγκαταστημένη σὲ χωριστὸ οἶκημα, ἴσως ἀκόμη νὰ γινόταν ἡ διδασκαλία στὶς κατοικίαις τῶν καθηγητῶν. Ἀργότερα, ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος (1391 - 1425) συγκέντρωσε ὅλες τὶς σχολὰς σ' ἕνα κτίριο, ποὺ ὠνομάσθηκε «Καθολικὸν Μουσεῖον», καὶ ποὺ ἦταν προηγουμένως νοσοκομειακὸ παράρτημα τῆς μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Τὴ διεύθυνσίν του δὲν τὴν εἶχε πιά τότε ὁ Μέγας Λογοθέτης, ἀλλὰ ἕνας ἀπὸ τοὺς τέσσερεις «Καθολικοὺς κριτάς». Ἐπὶ Ἰωάννου Η' (1425 - 1448) αὐτὸς ἦταν ὁ Γεώργιος Σχολάριος, καθολικὸς κριτὴς τῶν Ρωμαίων, μέλος τῆς Συγκλήτου, καὶ διδάσκαλος τῆς Φιλοσο-

φίας. Ὑστερ' ἀπὸ τῆ Σύνοδο τῆς Φλωρεντίας τὸν ἀντικατάστησε ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος. Ὁ Σχολάριος ἔγινε ἀργότερα ὁ πρῶτος ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλωση Πατριάρχης.

Τὸ ἀνώτερο διδασκῆριον τῆς Πόλης ἦταν σὲ ὄλο τὸ μεσαίωνα ἢ πρὸ φημισμένη σχολὴ τοῦ κόσμου. Πάντα φοιτοῦσαν καὶ ξένοι σ' αὐτό, Ἀραβες, Αἰθίοπες, Ἀρμένιοι, Γεωργιανοί, Σλάβοι, καὶ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ΙΔ' αἰῶνα καὶ Δυτικοί, ἰδίως Ἴταλοί. Στὶς παραμονὲς ἀκόμη τῆς ἄλωσης, στὶς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνα, γιὰ νὰ θεωρεῖται ἓνας ἄνθρωπος καλὰ μορφωμένος στὴν Εὐρώπη, ἔπρεπε νὰ ἔχη συμπληρώσει τίς σπουδὰς του στὴν Πόλη.

Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ καταπληκτικὰ φαινόμενα τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ αὐτὴ ἢ ἐκθαμβωτικὴ λάμψη τῆς παιδείας του τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς πρὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος ὄρισκόταν στὶς παραμονὲς τοῦ τέλειου ἀφανισμοῦ του. «Οἱ τελευταῖοι καθηγητὲς τοῦ βυζαντινοῦ πανεπιστημίου», γράφει ἐπιγραμματικὰ ὁ L. Brehier, «ὕπῃρξαν οἱ διδάσκαλοι τῶν πρῶτων οὐμανιστῶν τῆς Δύσεως».

Ἄλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ διδασκῆριον, πρὸ προοριζόταν γιὰ τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, καὶ μόρφωνε δημόσιους λειτουργοὺς, νομικοὺς, γιτροὺς, καὶ ἄλλους ἐπιστήμονες, λειτουργοῦσε παράλληλα στὴν Πόλη, μὲ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Πατριάρχου, καὶ ἄλλη ἀνώτερη σχολή, εἰδικὴ γιὰ τὸν καταρτισμὸ θεολόγων καὶ κληρικῶν.

Ἡ σχολὴ αὐτὴ, πρὸ συνέχιζε τὴν παράδοση τῶν σχολῶν ἀπολογητικῆς τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνα τῆς Ρώμης, τῆς Καρχηδόνας, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἐδέσσης, ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ κείμενον τοῦ Ζ' αἰῶνα, ἀλλὰ μᾶς εἶναι καλὰ γνωστὴ μόνον ἀπὸ τὸν Θ' αἰῶνα. Οἱ διδάσκαλοί της ἦταν ὄλοι διάκονοι τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ εἶχαν θέση στὴν ἱεραρχία τῶν πατριαρχικῶν ἀξιωματούχων μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν «οἰκουμενικὸν διδάσκαλον». Καὶ ἐδῶ ὁ πρῶτος κύκλος μαθημάτων ἀφοροῦσε τὴν «θύραθεν» σοφίαν, πρὸ ἔπρεπε νὰ τὴν γνωρίσουν ὄλοι, πρὶν περάσουν τὴ θύρα, πρὸ ὠδηγοῦσε στὸ ἄδυτον τῆς Θεολογίας. Δύο «μαῖστορες», μὲ πολλοὺς ἀσφαλῶς βοηθοὺς, ἦταν ἐπιφορτισμένοι μὲ τὸ ἔργο αὐτό, ἐνῶ τρεῖς «διδάσκαλοι», μὲ ἀκόμη περισσότερους βοηθοὺς, εἶχαν τὴν κατεύθυνση τῶν καθαρῶς θεολογικῶν σπουδῶν.

Αὐτὴ ἦταν ἡ Πατριαρχικὴ Σχολή, τὸ «Μέγα Βῆμα». Καὶ σ' αὐτὴν ἢ διδασκαλία δὲν διέφερε ἀπὸ ἐκεῖνη τῶν διδασκάλων τοῦ βασιλικοῦ διδασκῆριου, τῶν φιλοσόφων «τῆς Συγκλήτου». Ὑπῆρχαν ἄλλωστε διδάσκαλοι, πρὸ δίδασκαν καὶ στὰ δύο διδασκῆρια, ὅπως ὑπῆρχαν καὶ «μαθηταί», πρὸ φοιτοῦσαν καὶ στὰ δύο. Καὶ οἱ θεολόγοι ἦταν κι' αὐτοί, τοὺς τελευταίους πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση αἰῶνες, τέλειοι οὐμανιστές, καὶ οἱ οὐμανιστικὲς σπουδὰς εἶχαν πάρει, ὅπως φαίνεται, κι' ἐδῶ τὸ προβάδισμα ἀπέναντι στὴ θεολογία.

Ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ ἦταν ἐγκαταστημένη στὰ ἐξαρτήματα τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ὡς τὴν ἄλωση ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀναδιοργανώθηκε ἀπὸ τὸν Πατριάρχην Γερμανόν. Στὸν ΙΔ' αἰῶνα ὁ διευθυντὴς της ἔφερε τὸν τίτλον «Διδάσκαλος διδασκάλων». Ἐπὶ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου (1391-1425) ἐγκαταστάθηκε κι' αὐτὴ στὴ μονὴ τοῦ Στουδίου καὶ εἶχε τριάντα διδασκάλους μὲ διευθυντὴ τὸν Ἰωσήφ Βρυέννιον.

Τελευταῖος διευθυντὴς της, πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση, ἦταν ἓνας περίφημος δι-

δάσκαλος καὶ ἐνθουσιώδης Ἕλληνας, ὁ σοφὸς Ματθαῖος Κκαριώτης ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης. Μαθητὴς του ἦσαν ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ὁ πρωτελευταῖος διευθυντὴς τοῦ «Καθολικοῦ Μουσείου». Ὅταν, ὅστερ' ἀπὸ τὴν Ἄλωση, ὁ Σχολάριος ἔγινε πατριάρχης, ὠνόμασε τὸν Κκαριώτην Ρήτορα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ ἡ σχολὴ συνέχισε τὴ λειτουργία της μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἰδιοῦ καὶ τῶν διαδόχων του, Ρητόρων πάντοτε τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα μελήματα τοῦ Γενναδίου ἦταν ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς σχολῆς αὐτῆς, τῆς «πατριαρχικῆς ἀκαδημίας», ὅπως τὴν ὠνόμασε ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Villemaine. Πότε ἀκριβῶς τῆς ἐδόθηκε ἐπισήμως ἡ ὀνομασία «Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ» δὲν εἶναι γνωστό. Βιβριο εἶναι ὅτι τοὺς πρῶτους ὅστερ' ἀπὸ τὴν Ἄλωση αἰῶνες ἡ λειτουργία της ἦταν ὑποτυπώδης. Ἀπὸ τὸ ΙΖ' αἰῶνα θρίσκειται ἐγκαταστημένη στὸ Φανάρι, σὲ διάφορα κατὰ καιροὺς ταπεινὰ καὶ ἀκατάλληλα οἰκήματα. Γιὰ ὀρισμένες περιόδους (1804 - 1825 καὶ 1836 - 1849) μεταφέρθηκε προσωρινὰ καὶ στὴν Ἐηροκρήνη τοῦ Βοσπόρου στὸ ἀρχοντεῖο τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου Μὲ τὴν εὐλογία τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, οἱ Φαναριῶτες τὴν συντηροῦσαν καὶ τὴν ἔκαναν μὲ τὸν καιρὸ γενικὸ ἐκπαιδευτήριον τοῦ ὑπόδουλου Γένους.

Οἱ ἐπιφανέστεροι λόγιοι τοῦ Γένους, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1665), ὁ Εὐγένιος Βούλαρις (1760 - 63), ὁ Ἡλίας Μηνιάτης (1704), ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας (1814 - 15), τὴν ὑπηρετήσαν καὶ τὴ διέθουναν. Στὴ σχολὴ αὐτὴ ἐκπαιδεύθησαν ἀπὸ τὸ ΙΕ' ὄς τὸν ΙΗ' αἰῶνα οἱ ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ ἀξιωματοῦχοι τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ οἱ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας. Καὶ χάρη στὴ σχολὴ αὐτὴ μπόρεσαν οἱ Ἕλληνες νὰ διασώσουν τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴ γλῶσσα τους, γιατί ἀπ' αὐτὴν τροφδοτήθηκαν μὲ ἐξαιρετοὺς δασκάλους ὅλα τὰ σχολεῖα τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνισμοῦ, ὅταν ἔγινε δυνατὴ ἡ ἴδρυσή τους.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνα ἡ Σχολὴ διαμορφώθηκε σὲ κλασικὸ γυμνάσιον. Εἰδικὸς κανονισμὸς τὴν ἐχαρακτήριζε τότε ὡς «τὸ ἀνώτατον ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὸν ἐκπαιδευτήριον τῆς ὑψηλοτέρας ἐγκυκλίου ἐκπαιδεύσεως». Τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1882 ἔγινε μὲ κάθε ἐπισημότητα ἡ ἐγκατάστασή της στὸ περίελοπτο μέγαρον ποὺ τὴ στεγάζει καὶ σήμερα.

Τὸ μέγαρον αὐτὸ χτίστηκε μὲ τὴ χορηγία τῆς Μόνῃς Βατοπεδίου καὶ τῶν πλουσίων Κωνσταντινουπολιτῶν Γ. καὶ Ν. Ζαρεῖφης, Στ. Ζαφειροπούλου, Στ. Σκυλίτση, Εὐστ. Εὐγενίδη καὶ Γ. Κορωνιοῦ. Στὴν πρόσοψή του λάμπει μὲ μεγάλα χρυσὰ γράμματα ἡ ἐπιγραφή «Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ. Ἐπὶ Ἰωακείμ τοῦ Γ'». Καὶ στὴν ὀπίσθια ὄψη του μνημονεῦεται μὲ ἄλλη ἐπιγραφή ἡ θεμελίωσή του: «Ἀρχιτέκτων Γ. Δημάδης 1881». Ἐνας θόλος, ποὺ προορίζεται γιὰ ἀστεροσκοπεῖο, τὸ στεφανώνει. Αἰθουσες τελετῶν, διαμερίσματα γιὰ Μουσεῖο, πινακοθήκη καὶ ὀργανοθήκη, μὲ πλούσια βιβλιοθήκη, μὲ 10.000 τόμους καὶ 64 κώδικες, ὀλοκληρώνουν τὴν ἐπιβλητικὴ ἐμφάνισή του.

Ὁ ἐπίσημος τίτλος τῆς Μεγάλῃς Σχολῆς εἶναι σήμερα τούρκικος: «Fener Rum Erkek Lisesi», Ρωμέικο γυμνάσιον ἀρρένων τοῦ Φαναρίου...

Ἰπάρχει ὁμοίως καὶ γυμνάσιον θηλέων στὸ Φανάρι. Στὴν ἴδια συνοικία τοῦ

Μουχλίου, σὲ λίγων βημάτων ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Σχολῇ, ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Β΄ εἶχε τὴν παλιά του κατοικία. Στὸ οἰκόπεδο τοῦ σπιτιοῦ του ἐκεῖνου καὶ μὲ δική του χορηγία, ἰδρύθηκε κ' ἐγκαινιάσθηκε ἐπίσης στὰ 1882, ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του, τὸ «Ἰωακείμειον Παρθεναγωγεῖον».

Ἀνάμεσα ἀπ' τὰ δυὸ σχολεῖα ἕνας ἀπότομος ἀνήφορος ὁδηγεῖ στὴν Παναγία τὴ Μουχλιώτισσα, στὴ βορεινὴ πάντα πλευρὰ τοῦ πέμπτου λόφου. Οἱ Τούρκοι τὸν λένε Σαντζακτάρ Γιουκουσοῦ, Ἀνήφορο τοῦ Σημαιοφόρου.

Στὸ τμήμα τῶν παραλίων τειχῶν, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν περιοχὴ αὐτῇ, στὶς 12 Ἀπριλίου 1204, δυὸ καράβια τῶν σταυροφόρων, «La Pelierine» καὶ «Le Parvis», πλησίασαν κ' ἔρριξαν τὶς κινητές τους γέφυρες σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς πύργους τῶν τειχῶν. Ἔτσι σχημάτισαν τὸ προγεφύρωμα, ποὺ κατέληξε στὴν πρώτη ἀλωση τῆς Πόλης. Τὸ ἴδιο κατόρθωμα ἐπιχείρησαν νὰ ἐπαναλάβουν καὶ οἱ Τούρκοι στὶς 29 Μαΐου 1453, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιτύχουν. Ἡ ἀμυνα αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἐλύγισε ἐδῶ παρὰ μόνο ἀφοῦ εἶχαν πέσει τὰ χερσαῖα τείχη. Ὅμως καὶ τότε ἀκόμα οἱ ἀμυνομένοι δὲν παραδόθηκαν. Προτίμησαν ν' ἀνέβουν πολεμώντας τὸν ἀνήφορο, καὶ ὅσοι γλύτωσαν κλείστηκαν στὴν ἐκκλησία, καὶ συνέχισαν, ὡς τὸν τελευταῖο, τὴν ἀμυνα. Ἐπεσαν καὶ Τούρκοι πολλοί, καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ ὁ γενναῖος σημαιοφόρος τους. Νὰ γιατί εἶπαν τὸν ἀνήφορο Σαντζακτάρ Γιουκουσοῦ, καὶ τὴ Μουχλιώτισσα, ὅπου καταλήγει, Κανλί Κιλισέ, ματωμένη ἐκκλησία.

Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἐκκλησία ἦταν τὸ Καθολικὸν τῆς γυναικείας μονῆς Θεοτόκου τῆς Παναγιωτίσσης, καὶ χτίστηκε, κατὰ τὸν R. Janin, στὰ 1261, πιθανώτατα ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ λόγιον Γεώργιον Ἀκροπολίτην, ποὺ ἦταν γαμπρὸς τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς μονῆς Ἰσαακίου Δούκα, θεῖου τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου ἀπὸ τὴ μητέρα του.

Λίγα χρόνια πρὶν (1242) στὴν περιοχὴν αὐτὴ τοῦ Φαναρίου εἶχαν ἐγκατασταθῆ σὲ σημαντικὸ ἀριθμὸ κάτοικοι προερχόμενοι ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ Μύχλι (ἀρχ. Ἀμύκλαι) τῆς Τεγέας. Σ' αὐτοὺς, κατὰ τὸν Σ. Β. Κουγέα, ὀφείλεται τὸ ὄνομα τῆς συνοικίας, καὶ τῆς ἐκκλησίας της.

Ὅμως ἡ ἐκκλησία λέγεται καὶ Παναγία τῶν Μαγουλίων, τῶν Μουγουλίων ἢ τῶν Μογγολίων. Μιὰ εὐγενικὴ ἀρχόντισσα, ἡ Μαρία Παλαιολογίνα, ἐξώγαμη κόρη τοῦ Μιχαὴλ Η', εἶχε—στὰ 1265—τὴν ἐξωτικὴν τύχη νὰ γίνῃ γυναίκα τοῦ Χάνη τῶν Μουγουλίων Ἀπαγάν, στὶς ἀκτὲς τῆς Κασπίας. Ἐξωρισμένη στὴ μακρινὴ ἐκεῖνη χώρα, ἀνάμεσα σὲ Βαρδάρους, ἡ Μαρία δὲν λησμόνησε τὴν πατρίδα της. Ἐμείνε πάντα ἡ βυζαντινὴ ἀρχόντισσα, κ' ἐξελλήνισε ἀκόμα καὶ τὸν τίτλο «χάνισσα», ποὺ εἶχε πάρει μὲ τὸ γάμο της. Μαρία «Δέσποινα» τῶν Μογγολίων. Ἔτσι ἐξευγενισμένο τὸν ἄφησε κληρονομιά πολύτιμη στὴν ἐκκλησία, σὰν γύρισε ὕστερ' ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ ἀντρα της στὴν Πόλη, νὰ τὸν ἔχει παρανόμι της ἀπὸ τὴν παλιά ἐκεῖνη ἐποχὴ ὡς τὶς ἡμέρες μας. Παναγία Δέσποινα τῶν Μογγολίων, Κυρὰ τῶν Μουγουλίων, Μουχλιώτισσα.

Ἡ Μαρία ἔκανε πιθανώτατα μεγάλες δωρεὰς στὴ Μονή. Εἶχε παντρευτῆ τὸν Χάνη γιὰ λόγους πολιτικούς, κατὰ τὴν προσταγὴ τοῦ πατέρα της, ἐνῶ ἡ ἐπιθυμία της ἦταν νὰ μείνῃ παρθένα. Ἡ περίπτωσή της ἦταν ἡ ἴδια μὲ τῆς δσίας Μελάνης τῆς Ρωμαίας. Ἐγίνε λοιπὸν κι' αὐτὴ Μελάνη Μοναχὴ, κ' ἔζησε τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς ζωῆς της κλεισμένη στὴ μονὴ τῆς Παναγιωτίσσης. Ἡ παράδοση

τῆ θέλει καὶ κτήτορα τῆς ἐκκλησίας τῆς. Καὶ ὁ Κ. Ἄ. Καραβίας—Γρίβας ὑποστηρίζει πῶς καὶ τὸ τουρκικὸ ὄνομα τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸ αἶμα, ἀλλὰ σημαίνει ἀπλῶς ἐκκλησία τῆς χάνισσας (ἢ κάνισσας), Κανλι Κιλισέ.

Ἀπὸ τίς 123 ἐκκλησίες, πού εἶχε ἡ Πόλη πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση ἀφιερωμένες στὴ λατρεία τῆς Θεοτόκου, μιὰ μόνον—ἡ Παναγία ἢ Μουχλιώτισσα—ἔμεινε καὶ ὕστερ' ἀπ' τὴν ἄλωση, καὶ ὡς τίς ἡμέρες μας, στὰ χέρια τῆς ἐλληνικῆς Ὀρθοδοξίας.

«Τούτῳ τῷ ἔτει (1462)», ἀνιστορεῖ ὁ Ἀθανάσιος Κομνηνὸς Ὑψηλάντης, «ἤρξατο ὁ σουλτὰν Μεχμέτης κρημνίζειν τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ κτίζειν ἀντ' αὐτοῦ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τζαμί, τὸ λεγόμενον τανῦν Σουλτὰν· Μεχμέτ· Τζαμισί, ὅπερ ἐτελείωσε σὺν ταῖς περὶ αὐτὸ πολλαῖς οἰκοδομαῖς μόλις ἔτει τῷ σωτηρίῳ 1471 καὶ τοῦ Χιτζρὲ 876. Τότε δι' ἀμοιβὴν ἐχάρισε μίαν στρατὰν δλόκληρον, ὀνομαζομένην Κιουτζούκ· Τζαφέρ, παρὰ τῆ ἐκκλησίᾳ τοῦ Μουγλίου, τῷ ἀρχιτεκτονί Ῥωμαίῳ τοῦνομα Χριστοδούλφ μὲ χάττι·σερίφι, ὁποῦ ἐσώζετο μέχρι πολλοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Μουγλίου, καὶ ἔγραφεν οὕτως: “Ἐσὺ ὁποῦ ἔχεις τὴν τιμὴν νὰ ἦσαι σοῦπασῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μὲ τὸ νὰ ἐχαρίσαμεν Ἡμεῖς δι' εὐμένειαν τῷ ἀρχιτεκτονί Χριστοδούλφ, διὰ μισθὸν τοῦ κόπου του, τὸν μαχαλὲν τὸν ὀνομαζόμενον Κιουτζούκ· Τζαφέρ, θέλεις ὑπάγει εἰς τὸν ναὸν τῆς Μουγλώτισσας, καὶ θέλεις διορίσει τὸν ρηθέντα μαχαλὲν μὲ τοὺς τόπους τοὺς ἀνευ οἰκοδομῶν, καὶ θέλεις τὸν δώσει εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Χριστοδούλου, κατὰ τὸ ἱερὸν ἡμῶν πρόσταγμα, εἰς τὸ ὁποῖον θέλεις δώσει πίστιν τὴν σήμερον” . . . Ἄλλ' εἰπὼν ὁ Χριστόδουλος ὕστερον ὅτι “δύναται νὰ κτίσῃ καὶ ἄλλο τζαμί μεγαλύτερον καὶ ὠραιότερον ἐκείνου, ἐφρονεῦθη”».

Ἡ ἐκκλησία λοιπὸν, μὲ τὰ γύρω τῆς, χαρίστηκε ἀπὸ τὸν Μωάμεθ τὸν Πορθητὴ στὸν Χριστόδουλον Κάλφαν, ὡς ἀμοιβή του γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ τζαμιοῦ τοῦ Σουλτὰν Φατίχ. Χάρη στὴν αὐτοκρατορικὴ βούλα τῆς δωρεᾶς μπόρεσε νὰ διαφύγῃ ἀπὸ τὸ διάταγμα τοῦ Σουλτὰν Σελίμ Α' (1512·1520), πού ἔκανε τζαμιάδες ἐκκλησίες εἶχαν ἀπομείνει ὡς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Δὲν μπόρεσε ὁμοίως νὰ γλυτώσῃ καὶ ἀπὸ τοὺς ἱερόσυλους τοῦ 1955. Ὁ ναὸς γυμνώθηκε τότε ἀπὸ τὰ σκευὴ του, καὶ ἀπὸ τὸν εἰκονογραφικὸ του διάκοσμο. Καὶ ὁ μοναδικὸς καλλιτεχνικὸς θησαυρὸς του, μιὰ θαυματουργὴ φορητὴ ψηφιδωτὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας, ἔπαθε ζημιὰ ἀνεπανόρθωτη, γιὰ νὰ ἰκανοποιηθῇ ἡ μανία, πού προκαλοῦσαν στοὺς ἐπιδρομεῖς τῆς τρίτης ἄλωσης τὰ μάτια τῶν Ἁγίων . . .